הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 435-453

שיעור כז

זקן ואינה לפי כבודו

(בבא מציעא כט ע"ב – ל ע"ב)

א. השבת אבידה ופריקה וטעינה
ב. זקן – בגיל, בחכמה, בכבוד, כל אדם
סיכום

א. השבת אבידה ופריקה וטעינה

במשנה (כט ע"ב) נאמר:

> מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול – הרי זה לא יטול.

רש"י הסביר:

> שאין דרכו ליטול – דבר שגנאי הוא לו, שאדם חשוב הוא ואין דרכו ליטול קופה שלו להכניסה מן החוץ לבית שמור – לא יטול, ופטור מהשבת אבידה, דילפינן מ"והתעלמת" (דברים כב, א).

"שק או קופה" – מניחים בהם חפצים כבדים.[1] "וכל דבר שאין דרכו ליטול" – יכולות להיות אפשרויות רבות מדוע אין אדם נוטל חפצים מסוימים: יש להם ריח רע; הם מלכלכים מאוד כשנושאים אותם,[2] ועוד. כשאדם אינו נוטל חפץ כזה ששייך לו אישית, אזי הוא פטור מליטול חפץ כזה של אחר ולהשיבו לבעליו.

משנתנו נזכרה בגמרא (שבועות ל ע"ב) על ידי רב שישא בר אידי, ושם כתב רש"י: "שאין דרכו ליטול – אם היה שלו. הרי זה לא יטול – אינו מוזהר עליו ב'לא תוכל להתעלם' שנאמר 'והתעלמת' פעמים שאתה מתעלם". שם לא כתב רש"י שהוא פטור ממצוות השבת אבידה, אלא שאין הוא מוזהר לעבור על איסור "לא תוכל להתעלם" (דברים שם). רש"י כתב שדין זה נלמד מדרשת הפסוק "והתעלמת". כונת רש"י לאמור בגמרא (ל ע"א–ע"ב):

> מצא שק או קופה [וכל דבר] שאין דרכו ליטול – הרי זה לא יטול.
>
> מנהני מילי? דתנו רבנן:
>
> "והתעלמת" (דברים כב, א) – פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם.
>
> הא כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות; או שהיה זקן ואינה לפי כבודו; או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חבירו – לכך נאמר "והתעלמת מהם".

---

[1] הקופה היא סל או ארגז גדול ששימש לאחסון. במשנה (ביצה כט ע"ב): "המביא כדי יין ממקום למקום – לא יביאם בסל ובקופה, אבל מביא הוא על כתפו". במשנה (שבת צא ע"ב): "קופה שהיא מלאה פירות..."; במשנה (שבת קכו ע"ב): "מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה מפני האורחים", ועוד. גם בשק השתמשו לאחסון. במשנה (מכשירין א, ד; ג, א): "שק שהוא מלא פירות".

[2] וכפי שנאמר בתוספתא (ב, י) שנזכיר להלן בנוגע למצוות פריקת משא מבהמה: "מצא חמור טעון פחמין... אין מחייבין אותו ליגע בהן".

בגמרא נאמר שהלימוד מהפסוק "והתעלמת" נועד לבסס את ההלכה בנוגע לזקן ואינה לפי כבודו שאינו חייב להשיב אבידה, ולא על שני המקרים האחרים. מקור הדרשה הוא במדרש ההלכה (ספרי דברים פסקא רכב):

> "והתעלמת מהם" (דברים כב, א). פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם. כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות; או שהיה זקן ואינה לפי כבודו; או שהיתה שלו מרובה משל חבירו – פטור, לכך נאמר "והתעלמת" פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאין אתה מתעלם.

מהו "אינה לפי כבודו" של אותו זקן? רש"י (ל ע"א) כתב: "ואינה לפי כבודו – שישיבנה". בגמרא (ברכות יט ע"ב) כתב רש"י: "ואינה לפי כבודו – אין האבדה חשובה לפי כבודו להשיבה". נראה שכוונת רש"י לומר שאין זה מכבודו לטפל ולעסוק באבידה כזאת, כי עיסוק באבידה כזאת הוא גנאי בשבילו. הטור (חושן משפט סי' רסג) כתב: "המוצא דבר שהוא מתבייש להחזירו". כאמור, מאחר שהאבידה כבדה או שמסיבה כלשהי אחרת הוא היה מוותר על החפץ לו היה מדובר ברכושו, כך הוא פטור מליטול אותה על מנת להשיבה לאחרים. כך כתב הרב יהושע פלק (פני יהושע, ברכות יט ע"ב):

> טעמא גופא בזקן ואינו לפי כבודו שאין דרכו לטפל להחזיר אפילו אבידת עצמו ונוח לו יותר להפסיד ממונו. אם כן מכל שכן שאין מחוייב לטפל באבידת כל אדם.[3]

דרשה דומה מאוד נאמרה במדרש ההלכה בנוגע למצוות פריקה וטעינה. בתורה נאמר (שמות כג, ה): "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו". וכן נאמר (דברים כב, ד): "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו". כך נאמר במדרש ההלכה (ספרי דברים פסקא רכה):

> "והתעלמת" (דברים כב, ד) – פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם. כיצד? היה כהן והם בבית הקברות; או שהיה זקן ואינו לפי כבודו; או שהיתה אבידה שלו מרובה משל חבירו – פטור, שנאמר: "והתעלמת", פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאין אתה מתעלם.

במדרש ההלכה (מכילתא דרשב"י, שמות כג, ה) מופיעה דרשה דומה על פסוק אחר בנוגע לפריקה וטעינה:

---

[3] הדוגמה במשנה היא נשיאת שק או קופה שהם כבדים מאוד. הנביא ישעיהו פירט את חטאי ממלכת בבל שבגללם נענשה, ובין החטאים: "על זקן הכבדת עולך מאד" (ישעיהו מז, ו). רש"י (שם) פירש: "על הזקנים שלא היו יכולים לסבול טורח, הכבדת עולך". ייתכן שהביטוי "זקן ואינה לפי כבודו" נלמד מפסוק זה, ומשמעות הביטוי הוא שמדובר על אדם זקן מבחינת גיל שהמשא כבד לו. לקמן נעיין בדברי ראשונים שפירשו את הביטוי אחרת ולפיהם "זקן" הכוונה לתלמיד חכם או לאדם מכובד, עשיר וכד'. "אינה לפי כבודו" – נשיאת משא כבד היא ביזיון לאותו זקן.

יש להוסיף שבמשנה בהמשך (לב ע"א) נאמר בנוגע למצוות פריקה של משא: "אם היה זקן או חולה – חייב". אם בעל הבהמה הוא זקן או חולה ואין לו כוח לעזור, אזי מוטל על הפוגע לפרוק את המשא מן הבהמה גם אם בעל הבהמה אינו מסייע לו. "זקן ו/או חולה" מופיע כמה פעמים בדברי תנאים (משנה פסחים צא ע"א; חגיגה ב ע"א; גיטין כח ע"א; תוספתא ברכות ג, יז; ד, יז; יבמות ו, ז; ועוד), שם הכוונה לזקן מבחינת גיל.

"וחדלת מעזב לו". מנין אתה אומר היה אדם גדול, או שהיה כהן והיא בבית הקברות, או שחשיכה לילי שבת שאין רשאי ליזקק לה? תלמוד לומר: "וחדלת" פעמים שאתה חודל, פעמים שאי אתה חודל.[4]

לא נאמר "זקן ואינה לפי כבודו" אלא "אדם גדול", ולא נאמר "מתעלם" אלא "חודל".
ציינו את מדרשי ההלכה בנוגע למצווה לפרוק ולטעון בשל דברי רבא בהמשך הסוגיה (ל ע"ב):

אמר רבא: כל שבשלו מחזיר – בשל חבירו נמי מחזיר.
וכל שבשלו פורק וטוען – בשל חבירו נמי פורק וטוען.

רבא הקביל בין המצווה להשיב אבידה לבין מצוות פריקה וטעינה. לפי רבא מדובר על אותו עיקרון. אם אדם היה טורח להשיב אבידה שאבדה לו בעצמו, הוא צריך לטרוח באבידה כזאת שאבדה לאדם אחר. ואם אדם היה טורח לפרוק ולטעון בעלי חיים שלו, הוא צריך לטרוח גם בבעלי חיים של אדם אחר.
נראה שדברי רבא מבוססים על התוספתא (ב, י):

מצא חמור טעון פחמין או דברים האסורים, אין מחייבין אותו ליגע בהן.
זה הכלל כל העושה בתוך שלו הרי זה נזקק לו, וכל שאינו עושה בתוך שלו אין נזקק לו.[5]

החידוש בדברי רבא הוא ההשוואה בין מצוות השבת אבידה למצווה לפרוק ולטעון. ואכן, מיד לאחר דברי רבא נזכר בגמרא סיפור על רבי ישמעאל ברבי יוסי שלא רצה להטעין עצים על גבו של אדם, מפני שהיה זה שלא לפי כבודו. מאידך, הוא רצה לסייע לאותו אדם ועל כן קנה ממנו את העצים והפקיר אותם. אותו אדם זכה בעצים מההפקר וביקש שוב מרבי ישמעאל ברבי יוסי שיסייע לו. רבי ישמעאל ברבי יוסי קנה ממנו שוב את העצים, וכדי שהדבר לא יחזור על עצמו רבי ישמעאל ברבי יוסי הפקיר את העצים לכל העולם חוץ מלאותו אדם. על מעשיו של רבי ישמעאל ברבי יוסי שאלה הגמרא:

והא רבי ישמעאל ברבי יוסי זקן ואינו לפי כבודו הוה? רבי ישמעאל ברבי יוסי לפנים משורת הדין הוא דעבד.[6]

מכאן ש"זקן ואינה לפי כבודו" אינו חייב לפרוק ולטעון אילולא היה טוען ופורק לעצמו, ורבי ישמעאל ברבי יוסי נהג לפנים משורת הדין. על כך צוינו דברי רב יוסף שדרש מפסוק שיש לנהוג לפנים משורת הדין. עוד דרש שם רב יוסף מהפסוק שיש מצווה לקבור מת ולגמול חסדים. שאלה הגמרא, הרי גם קבורת מת היא גמילות חסדים, ומדוע צריך לדרוש שתי דרשות? והשיבה: "לא נצרכה אלא לזקן ואינו לפי כבודו". גם הוא חייב במצווה לקבור מת.[7] מכאן ש"זקן ואינה לפי כבודו"

---

[4] מדרש זה צוין על ידי רש"י (שמות כג, ה).

[5] הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם, תוספתא שם) הפנה לדברי רבא. הרב שמואל אביגדור רבינוביץ (מנחת ביכורים תוספתא שם) כתב "שאינו עושה בתוך שלו" הכוונה לזקן ואינה לפי כבודו.

[6] על הנהגתו זו של רבי ישמעאל ברבי יוסי ראה בהרחבה בשיעור כ: לפנים משורת הדין וכפייה של בית דין.

[7] הרב דן פלוצקי (כלי חמדה, פרשת כי תצא, אות ו) הקשה למה צריך פסוק לחייב זקן ואינה לפי כבודו בקבורת אחרים, הרי קבורת מת ביומו היא מצוות עשה ולא תעשה, וכדי לפטור זקן ואינה לפי כבודו מהשבת אבידה למדו מו"והתעלמת", ולולא הפסוק שום מצווה איננה נדחית מפני כבוד הבריות. ומשם אי אפשר ללמוד, כי "איסורא מממונא לא ילפינן". ותירץ שאכן לקבורת מת מצווה לא צריך ללמוד מפסוק. הפסוק מדבר במקרה שיש למת קוברים אחרים, ואותו זקן שמתעסק במת הוא רק גומל חסדים, ולזה לימד הפסוק שגם זקן שאינה לפי כבודו, חייב להתעסק בו.

לא נאמר בנוגע לכל מצווה אלא בהשבת אבידה ובפריקה וטעינה, כשהמדד הוא שלו היה מדובר באבידה או בבהמה שלו, האם אותו זקן היה מוחל על כבודו ומוותר על האבידה או הבהמה. כך כתב הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ל ע"א-ע"ב):

> אם מצא שק או קופה שהם דברים שיש גנאי בהבאתם עד שאף אם היו שלו לא היה מוליכן בידו, הרי זה לא יטול רוצה לומר מתורת חובה שכל שאינו עושה כן לעצמו אין מטריחין אותו בשל אחרים, הא כל שאומדן הדעת בו שהוא מוחל כבודו לעצמו אף הוא מוחלו בשל אחרים. ...כשם שבארנו במשנה שכל שבשלו מחזיר בשל חברו מחזיר כך הדין לענין פריקה וטעינה שכל שבשלו פורק וטוען כך בשל חברו פורק וטוען וזקן ואינה לפי כבודו פטור בה. אף על פי שהתרנו את הרצועה שכל שאינה לפי כבודו אינו טעון להחזיר או לפרוק ולטעון מ"מ ראוי לכל אדם לנהוג קלות ראש בעצמו בענינים אלו ולהכנס בשלמות המדות לפנים משורת הדין דרך הערה אמרו "לא חרבה ירושלם אלא מפני שהעמידו בה דבריהם על דין תורה ולא היו עושין לפנים משורת הדין".[8]

ב. זקן – בגיל, בחכמה, בכבוד, כל אדם

למי הכוונה "זקן"? להלן מדברי ראשונים.

1. רבנו יהונתן מלוניל: אדם חשוב

רבנו יהונתן מלוניל (טז ע"א מדפי הרי"ף) כתב:

---

[8] הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, חושן משפט סי' תכו, א) פסק שמי שיכול להציל את חברו שנמצא בסכנה – טביעה בים, חיה רעה, לסטים וכד' ולא פעל להצילו, עובר על איסור "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז). דבריו הם על פי הגמרא (סנהדרין עג ע"א) והרמב"ם (הל' רוצח א, יד). בגמרא (שם) נאמר שהחובה להציל את גופו של אחר נלמד מפסוק: "אבדת גופו מניין? תלמוד לומר 'והשבתו לו' (דברים כב, ב)". רש"י (ד"ה אבדת גופו) כתב: "כגון נטבע בנהר מניין שאתה מצווה על השבתו". בגמרא (בבא קמא פא ע"ב) הניסוח הוא אחר: "השבת גופו מניין? תלמוד לומר 'והשבותו'". הרב שלמה קלוגר (חכמת שלמה שם) כתב על כך: "נראה לפענ"ד לכאורה דין חדש. דהיינו דוקא אם אינו דרך בזיון להמציל אז מחויב להצילו בגופו. אבל אם הוי הצלה דרך בזיון להמציל אם אינו יכול לשכור לאחרים להצילו אז אינו מחויב להצילו בגופו אם הוי לו בזיון או טרחא יתרה, דהוא זקן או כדומה". לפיו יש להשוות את הדין שנאמר בהשבת אבידה להשבת גופו, ו"כמו באבדה קיי"ל 'והתעלמת' פעמים שאתה מתעלם כמו שדרשו חז"ל, כגון זקן ואינו לפי כבודו אם כן הכא נמי מהשבת גופו פטור כי האי גוונא. ...דילפינן מפסוק 'והתעלמת' שפעמים אתה מתעלם ואין בזה משום והשבותו או משום 'לא תעמוד על דם רעך'. כן נלפענ"ד נכון וברור ודוק היטב. מיהו צ"ע מפרש"י (בבא קמא ק ע"ב ד"ה ביקור חולים וקבורה) שכתב: 'קבורה כגון בזקן ואינו לפי כבודו קמ"ל דאפילו הכי חייב" עכ"ל. אם כן משמע דאף קבורה חייב אף דאינו לפי כבודו וכן הוא ש"ס מפורש (בבא מציעא ל ע"ב), ...ומכל שכן בחיים דחייב דאיכא פיקוח נפש, וצ"ע טובא כעת". אחרונים רבים תמהו על דברי הרב קלוגר, ויש שכתבו שהם אינם מאמינים שהוא כתב זאת. ראה: הרב דן פלוצקי (כלי חמדה, פרשת כי תצא, אות ו); הרב נחום בורנשטיין (אגודת אזוב, א, סוגית דמחתרת, טהרת אזוב אות ח [עמ' קו]); הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ב סי' קעד, ג); הרב ראובן מרגליות (שו"ת נפש חיה, אורח חיים סי' יג); הרב יעקב חיים סופר (זרע חיים, סי' יג) כתב שהרב קלוגר בספרו נדרי זריזין (נדרים מ ע"א) הרגיש בקושי בפסק זה; הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, ט, סי' יד) ציין שהרב יוסף שלום אלישיב כתב לו על דברי הרב קלוגר: "דהלא מן הדין בהשבת אבידה כל שבשלו מחזיר חייב בהשבת אבידה. ומעתה, החכם הזה אילו היתה בתו טובעת בנהר האם היה עומד מנגד, אטו בשופטני עסקינן? ואם כן אין בכלל מציאות לפטור זקן ואינו לפי כבודו בנוגע לפקוח נפש"; הרב אשר וייס ("בענין זקן ואינה לפי כבודו בהצלת נפש", מנחת אשר, ויקרא, סי' מד); הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' רוצח, א, יד [עמ' רנז]) לא הזכיר את דברי החכמת שלמה, אך כתב ש"אין צורך לומר שאין לגבי 'לא תעמוד על דם רעך' המגבלות וההקלות שישנן לגבי השבת אבידה, כגון... זקן ואינו לפי כבודו".

> "מצא שק או קופה...", דבר שהוא גנאי לו, **שהוא אדם חשוב** ואפילו היו שלו לא היה מוליכן בידו בדרך, הרי זה לא יטול, כלומר פטור הוא מהשבת אבדה דילפינן מ"והתעלמת מהם" שהוא נאמר לפטור המוצא מהשבת אבידה דהא כתיב [שם] "לא תוכל להתעלם". ולמה אצטריך? ועוד שנכתב בלשון עשה? אלא לומר לך פעמים שתוכל להתעלם מהן כיון שאין דרכו ליטול משלו.

לפי רבנו יהונתן מלוניל מדובר על אדם חשוב ולא על תלמיד חכם, ומשמעות הדין "הרי זה לא יטול" שהוא פטור מליטול. במקום אחר פירש רבנו יהונתן מלוניל (שבועות יד ע"א בדפי הרי"ף) שמדובר בתלמיד חכם. אלא ששם הוא פירש את דברי רב שישא בריה דרב אידי שהבין כך את האמור במשנתנו, אך ניתן לפרש את דברי הברייתא עצמה שמדובר באדם חשוב ולא בתלמיד חכם.

2. רמב"ם: חכם או זקן מכובד

הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה יא, יג) ובעקבותיו גם הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, חושן משפט סי' רסג, א) כתבו:

> מצא שק או קופה, אם היה **חכם או זקן מכובד** שאין דרכו ליטול כלים אלו בידו אינו חייב להטפל בהן. ואומד את דעתו – אילו היו שלו אם היה מחזירן לעצמו, כך חייב להחזיר של חבירו. ואם לא היה מוחל על כבודו אפילו היו שלו, כך בשל חבירו אינו חייב להחזיר.[9]

עוד כתב הרמב"ם (שם יז):

> ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבדה, בכל מקום ואף על פי שאינה לפי כבודו.[10]

לפי הרמב"ם מדובר בחכם וכנראה כוונתו לחכם בחכמת התורה, וכן גם על אדם זקן מבחינת גיל שהוא אדם מכובד. ההלכה היא שאם הוא לא היה מחזיר לעצמו את אבידתו, כך גם הוא אינו חייב להחזיר לאחר. אין מדובר על איסור אלא על פטור, ואשר על כן אם הוא רוצה – הוא רשאי לעשות לפנים משורת הדין ולהשיב את האבידה. הרב יוסף קארו (כסף משנה שם יג; בית יוסף, חושן משפט סי' רסג, ב) כתב שלדעת הרמב"ם "לא מיקרי מזלזל בכבוד התורה בשביל כך. אדרבא הוא כבוד שמים שאין דרכו בכך בשלו והוא מיטפל בשל חבירו לפנים משורת הדין".

הרמב"ם בפירוש המשנה (ב, ח) הסביר כך:

> ואמרו "אם אין דרכו ליטול", **כגון** שהיה זקן ואינה לפי כבודו אינו חייב לזלזל **את החכמה** וליטלם. והרמז לזה אמרו "והתעלמת מהם" כאלו צוה להתעלם מהם במצב מסויים, והוא אמרם "פעמים שאתה מתעלם".

---

[9] כך כתב גם הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף יז ע"ב מדפי הרי"ף) בשם הר"ן: "דזקן לאו דוקא קנה חכמה לבד קא אמרינן, דהוא הדין למכובד".

[10] הרב משה אלשיך (דברים כב, א) הסביר שהתורה כתבה כמה סוגים של אבידות – שור ושה, חמור, שמלה, "ואחרי ששלשת במצוה מאז, דע לך שכל כך תהיה מושרש ומלומד במצוה שמעצמך לא תוכל להתעלם, שאפילו יהיו לך עסקים רבים או תהיה זקן ואינו לפי כבודך, לא תאמר פטור אני. כל כך תהיה המצוה חביבה בעיניך שלא תוכל להתעלם מעצמך ותעשנה".

לפי הרמב"ם הלימוד מהפסוק הוא אסמכתא, אבל הדבר תלוי בהחלטה של אותו תלמיד חכם. כאן לא כתב הרמב"ם את האפשרות שמדובר בזקן מכובד, אבל כתב שזקן בחכמה הוא דוגמה.[11] הרב שניאור זלמן מלאדי (שולחן ערוך הרב, חושן משפט הלכות מציאה ופקדון סעיף לה) הסביר שלפי הרמב"ם "אין זה בזיון התורה, כיון שמתכוין לכבוד שמים שהרי אינו עושה כן בשלו אלא בשל חבירו". עוד כתב שם (סעיפים לה–לו):

> ואפילו מי שאינו תלמיד חכם ולא זקן מכובד אלא שהוא איש נכבד מחמת מעלה אחרת כגון עושר או משפחה או דבר אחר, ומפני זה הוא מתבייש מהבריות שיודעים ממעלתו ורואים אותו נושא בידו כלים אלו, אינו חייב מן הדין.
>
> אבל מי שאינו חשוב בעיני הבריות, רק שמגביה דעתו ומחשב את עצמו ומתבייש בזה מהבריות ובעיניהם אין זו חרפה לו, הרי זה חייב מן הדין להחזירם אף על פי שאילו היה שלו לא היה מחזירם לעצמו.
>
> ואין צריך לומר אם לא היה מחזירם לעצמו מחמת הטורח שלא היה חפץ לטרוח לישא אותם לביתו הואיל והם כלים פחותים ודמיהם מועטים ולא מפני שאינם לפי כבודו, שהוא חייב מן הדין לטרוח בהם עד שיגיעו לרשות הבעלים. כי בשלו הוא רשאי לוותר על ממונו מפני טורח גופו ולא בשל חבירו שהתורה לא חסה אלא על כבוד הבריות ולא על טורח הגוף אפילו טורח מרובה מאד על שוה פרוטה אחת.[12]

בנוגע לפריקה וטעינה כתב הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש יג, ג–ד):

> ג. היה כהן והבהמה רובצת בבית הקברות אינו מיטמא לה **כשם שאינו מיטמא להשב אבידה**. וכן אם היה זקן שאין דרכו לטעון ולפרוק הואיל ואינה לפי כבודו – פטור.
>
> ד. זה הכלל כל שאילו היתה שלו היה טוען ופורק הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו. ואם היה חסיד ועושה לפנים משורת הדין אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בהן, פורק וטוען עמו.

---

[11] הרמב"ם (הל' מתנות עניים י, יח) כתב על גדולי התנאים והאמוראים שהיו עוסקים במלאכה, ואדרבה לפיו כך צריך לנהוג כל חכם ומכובד: "לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן צוו חכמים ואמרו 'עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות' (פסחים קיב ע"א), ואפילו היה **חכם ומכובד** והעני, יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות. מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם: חכם גדול אני, כהן אני, פרנסוני, ובכך צוו חכמים. גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים, ונושאי הקורות, ושואבי מים לגנות, ועושי הברזל והפחמים, ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם". אך אם יש חכם ומכובד שלא יטפל באבידה מסוימת כי גם באבידה שלו לא היה מטפל כי אין זה לפי כבודו, אזי הוא פטור מהמצווה. ראה הרחבה בעניין זה בספרי: "פרנסת תלמידי חכמים מכספי ציבור", שבות יהודה וישראל, עמ' 421–436.

[12] הרב אברהם דנציגר (חיי אדם, הקדמה [לקראת הסוף]) כתב על אותם המגביהים דעתם באופן רחב יותר: "המתגאה כשרוצה לעשות דבר משגיח תיכף אם הוא לכבודו, נזדמן לו לבקר חולה או לנחם אבלים, שוקל בעצמו אם זה אינו נגד כבודו שילך לבית פלוני, וכך כל דבר מביא לו היצר הרע ראיה, והתעלמת פעמים שמותר להתעלם, זקן ואינו לפי כבודו. וטח מראות לבותם, כי זה דוקא בדבר של גנאי שהוא בזיון לו, מה שאין כן דבר שאין לו לביזיון. וגורם להיות תמיד מתכבד בקלון חברו, ואינו מודה על האמת, וממעט התחברות חברים שהיא מן המידות שהתורה נקנית בהם, ומתבייש ללמוד מכל אדם, וכמה בני אדם הולכים ומתדלדלים מפני שאינם רוצים לזלזל בכבודם ואומר הלא בן גדולים אני, ולא שמו על לבם דברי רב (פסחים קיג ע"א) 'אל תאמר כהנא אנא גברא רבא אנא'".

הרמב"ם השווה בתחילת דבריו בין המצווה לפרוק ולטעון לבין מצוות השבת אבידה.[13] אך כאן הרמב"ם לא פירט מי הוא הזקן המדובר שאין זה לפי כבודו, אם כי בהמשך דבריו ציין שדינים אלו אמורים גם כשמדובר על "הנשיא הגדול", ורמז בדבריו על המעשה שסופר בגמרא על רבי ישמעאל ברבי יוסי.[14]

3. רמב"ן וריטב"א: זקן שהוא תלמיד חכם; ר"ן: גם אדם מכובד

מהרמב"ן (לג ע"א) משמע שמדובר בזקן תלמיד חכם:

> וקשה לי כיון דצער בכל חיים דאוריתא, זקן ואינה לפי כבודו אמאי אינו פורק? ואיכא למימר עשה **דכבוד תורה** עדיף.

רבנו ניסים (ר"ן, לג ע"א) ציין את דברי הרמב"ן הללו, וכתב:

> ולי נראה דזקן לאו דוקא שקנה חכמה, אלא הוא הדין **למכובד**, וכדאמר "כל בשלו פורק וטוען, בשל חבירו פורק וטוען, אבל אם אין דרכו בשלו, גם לא בשל חבירו". וכך דברי הרמב"ם ז"ל.

הר"ן סבר כמו הרמב"ם, ולפיו כשמדובר באדם זקן במובן של אדם מכובד, אזי הסברו של הרמב"ן לא עונה לשאלה. על כן המשיך הר"ן וכתב:

> אלא כך נראה לי כיון דצער בעלי חיים הותר לתשמישן של בני אדם, כל שכן לכבודן בשב ואל תעשה דגדול כבוד הבריות.

הרב אהרון יהודה לייב שטיינמן (אילת השחר לב ע"ב) הסביר את דברי הר"ן:

> וצריך לומר דזה פשיטא להגמ' דצער בעלי חיים הותר מפני כבודו אפילו לצער בידים כיון דזה לצורך תשמישו, אלא דצריך עדיין ללמוד מאבידה, דהא בפריקה איכא נמי הפסד ממון חבירו, ועל זה ילפינן מאבידה דגם משום הפסד ממון חבירו אינו מחויב אם זה לא לפי כבודו.

הריטב"א (ל ע"א) ציין גם כן לדברי הרמב"ן והרחיב עוד:

> זקן ואינה לפי כבודו. פירש רבינו [הרמב"ן] **זקן בחכמתו** ואינה לפי כבודו מפני חכמתו ומשום כבוד תורתו דחי לה. אבל זקן או נכבד דעלמא לא חשיב אינה לפי כבודו, אלא או יטפל בה או יתן דמיה.

לפי הריטב"א, אין מדובר על אדם זקן מבחינת גיל או על אדם נכבד, אלא זקן במובן של תלמיד חכם. דבריו דומים לדברי רבי יוסי הגלילי (קידושין לב ע"ב) שאמר בנוגע לפסוק "והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב): "אין זקן אלא מי שקנה חכמה, שנאמר: ה' קנני ראשית דרכו' (משלי ח, כב)". לפיו, סתם זקן במובן של אדם מכובד, צריך לטפל באבידה או לשום את דמיה.

---

[13] בהלכה אחרת נימק הרמב"ם (הל' כלאים י, כט) מדוע אינו חייב להשיב אבידה, ומדוע לא נטמא למת: "הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה. ולמה נדחה בהשב אבדה? מפני שהוא לאו של ממון".

[14] על דברי הרמב"ם הללו "הנשיא הגדול", והרמז למעשה שסופר על רבי ישמעאל ברבי יוסי, ראה בשיעור כח: פריקה וטעינה של משא, הערה 5.

ניתן לסייע לפירוש הריטב"א שמדובר על תלמידי חכמים בלבד, מכך שבהמשך הגמרא מסופר מעשה שקשור לאבידה על אמורא – אביי, וכן מעשה שקשור לפריקה וטעינה על תנא – רבי ישמעאל בן יוסי, בנוגע אליהם נזכר "זקן ואינה לפי כבודו".

הריטב"א (שבועות ל ע"ב) ביסס את דבריו בסוגייתנו על האמור בגמרא (שם):

> ואמר רבה בר רב הונא: האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא, וזילא ביה מילתא למיזל לבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה, לא ליזיל.
> אמר רב שישא בריה דרב אידי: אף אנן נמי תנינא: מצא שק או קופה ואין דרכו ליטול – הרי זה לא יטול.
> הני מילי בממונא, אבל באיסורא – "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'" (משלי כא, ל), כל מקום שיש בו חלול ה' – אין חולקין כבוד לרב.

רב שישא בריה דרב אידי ציטט את האמור במשנתנו כראיה לכך שכבוד תלמיד חכם דוחה עשה שבתורה. ועל כך כתב הריטב"א (שם):

> אף אנן נמי תנינא מצא שק או קופה וכו'. ושמעינן מהכא דזקן ואינו לפי כבודו האמור גבי השבת אבידה היינו צורבא מרבנן ומשום כבוד תורתו, ולא באיניש דעלמא משום כבוד עושרו, דעשה של מצוה עדיף.

על פי רב שישא בריה דרב אידי במשנתנו מדובר על תלמיד חכם שדרכו לא ליטול, ועל כן הדין הוא "הרי זה לא יטול" כי אם ייטול הוא מזלזל בכבוד תורתו, וכדברי רב בר רב הונא בנוגע לתלמיד חכם שאין זה מכבודו להופיע ולהעיד בפני דיינים הקטנים ממנו, שאז הדין הוא "לא ליזיל". בדבריו כאן כתב שאדם נכבד הכוונה "משום כבוד עושרו".

4. הרב אהרון הכהן מלוניל וספר החינוך: זקן או נכבד

הרב אהרון הכהן מלוניל (ארחות חיים, דין השבת אבדה, סימנים א–ב; כל בו, הל' השבת אבידה סי' פג) כתב: "מצא שק או קופה, אם היה **זקן או נכבד** שלא היה דרכו ליטפל בכלים אלו, אינו חייב להחזיר". זקן מבחינת גיל או אדם נכבד, והוא אינו חייב להחזיר. גם ספר החינוך (מצוה פ – מצות פירוק משא) כתב: "ודין **זקן או נכבד** ואינה לפי כבודו שהכל נידון לפי מה שיהא עושה בשלו". בספר החינוך (מצוה תקלח – מצות השבת אבידה) כתב: "יש צדדים שלא יתחייב המוצא להשיב האבדה, **כגון זקן ואינה לפי כבודו**".

5. רא"ש: לתלמיד חכם שאינו נוטל – אסור ליטול בעצמו

הגמרא התלבטה: "דרכו להחזיר בשדה ואין דרכו להחזיר בעיר – מאי?", וקבעה לבסוף: "תיקו". הרא"ש (ב, כא) כתב:

> וראיתי גדולים שפסקו כיון דלא איפשיטא אזלינן לחומרא ומיחייב להחזיר בשדה וכיון דאיחייב איחייב אף בעיר. ויראה לי **כיון שפטרה תורה** את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו, **איסור** הוא לגבי דידיה שמזלזל **לכבוד תורה** במקום שאין חייב. ומשום ספק ממון חבירו אם הוא מחויב בו לא יזלזל בספק איסור. והחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין, יוותר מממונו ויעשה כמו שעשה רבי ישמעאל ב"ר יוסי, אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו.[15]

---

[15] הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (אהבת חסד, פרק שלישי, ענין ביקור חולים, עמ' רצ–רצא [מהד' ירושלים תשס"ד]) כתב שגם תלמידי חכמים חייבים במצוות ביקור חולים, כאמור בדרשת הגמרא (ל ע"ב):

הסיפור על רבי ישמעאל ברבי יוסי הוא בנוגע לטעינה של משא. הרב יהושע פלק (פרישה חושן משפט סי׳ רעב, ט) הסביר את דברי הרא״ש:

> אין לו רשות לזלזל בכבודו. דנהי שיכול למחול ״תוספת כבוד״ כדאמרינן בעלמא (קידושין לב ע״א) ״הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול״, על ״כבודו״ דוקא אמרו, אבל לנהוג בעצמו ״זילותא״ אסור מפני כבוד התורה.

לפיו, תלמיד חכם רשאי למחול על כבודו, אך אינו רשאי לעשות פעולה שתוצאתה היא זלזול בכבוד התורה.[16]

״והזהרתה אתהם את החוקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה״ (שמות יח, כ): ״׳ילכו׳ – זה ביקור חולים״, וגם זקן ואינה לפי כבודו. הוא תמה מדוע הרי״ף והרא״ש ״לא העתיקו את מסקנת הגמרא דאפילו זקן ואינו לפי כבודו חיב בזה, וכל שכן לשיטת הרא״ש דסובר דבעלמא לענין אבידה יש איסור בזקן ואינו לפי כבודו, היה לו להשמיענו בזה שאני״. הוא תירץ שבגמרא (כתובות יז ע״א) מסופר על ״רבי יהודה ברבי אלעאי, שהיה מבטל תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה״, והרי״ף (כתובות ה ע״ב בדפי הרי״ף) והרא״ש (כתובות ב, ה) ציינו זאת להלכה, ״ורבי יהודה הלא מזקני הדור היה, ואינה לפי כבודו ללילך וללוות כעל מי שקרא ושנה״. יש להעיר שתלמיד חכם פטור ממצוות השבת אבידה רק כאשר היה מוותר על אותה אבידה לו הייתה שלו, ולפי הרא״ש הוא אינו פטור במצב כזה אלא אסור לו להשיב. אך סתם כך, גם תלמיד חכם חייב בהשבת אבידה, וכך גם בנוגע לביקור חולים או לוויה והכנסת כלה. לא ברור מדוע יש מקום לומר שקיום מצוות אלו אינו לפי כבודם של תלמידי חכמים, ובמיוחד שברור שהם עושים כן לשם מצווה. החפץ חיים עצמו (באור הלכה סי׳ רנ, א ד״ה כי זהו כבודו) כתב בנוגע לכך שתלמידי חכמים מכינים בעצמם לשבת: ״דזהו כבודם שעוסק בעצמו במצוה וניכר שעושה כן לכבוד השם יתברך... מה שאין כן אם אין ניכר כמו זקן ואינו לפי כבודו באבדה וכדומה שמתחלל כבוד התלמיד חכם על ידי זה, ורצה לומר שאין הכל יודעין שהוא עוסק במצוה. ובזה מיושב הא דאיתא (קידושין ע ע״א) דרב נחמן עסק בעצמו במצות מעקה, ששם הוא דבר שהכל יודעין בעת שהוא עוסק שהוא מצות ה׳, מה שאין כן באבדה בעת שהוא מטפל בה אין הכל יודעין מזה ולכן אפילו אם ירצה להחזירו ברבים ויודיעם שהיא אבדה גם כן פטרתו התורה מזה, כך נראה לי״.

[16] בגמרא (כתובות יז ע״א) מסופר על רב שמואל בר רב יצחק שהיה מרקד עם שלושה הדסים מול כלה, זורק בד אחד ומקבל בד אחד. על כך אמר רבי זירא: ״קא מכסיף לן סבא״. רש״י הסביר: ״מכסיף לן סבא – מזלזל בכבוד תלמידי חכמים, ונוהג קלות ראש בעצמו״. הרב אלחנן וסרמן (קובץ שעורים, כתובות אות מז) כתב שמדברי רבי זירא יש ראיה לרא״ש ״גבי זקן ואינה לפי כבודו, דכיון שהתורה פטרתו אסור לו לזלזל בכבוד התורה. ואף דהרב שמחל על כבודו מחול, צ״ל דדעת הרא״ש כמו שכתב הריב״ש (סי׳ רכ) בשם הראב״ד, דעל בזיונו אינו יכול למחול, אדרבא אסור למחול וכן לענין אביו עיין שם״. אמנם בהמשך הגמרא שם כתוב שכאשר נפטר רב שמואל בר רב יצחק, היה עמוד של אש מפסיק בינו לבין כולם, ואותו עמוד היה עשוי כעין מחיצה של הדס בינו לבין העם, ויש מסורת שעמוד אש מפסיק לאחד או שניים בדור. על כך אמר רבי זירא: ״אהנייה ליה משום שוטיתיה [ענף ההדס שהיה מרקד בו] לסבא, ואמרי לה: שטותיה [שהיה מתנהג כשוטה] לסבא, ואמרי לה: שיטתיה [דרכו ומנהגו] לסבא״. על כך כתב הרב וסרמן: ״ומכאן מוכח שעשה כדין ואין בזה משום בזיון התורה״, וציין לדברי הפרי מגדים (אורח חיים משבצות זהב סי׳ רנ ס״ק ב) שכתב: ״מה שאין כן אם אין ניכר, כמו זקן ואין לפי כבודו באבידה, וכדומה״. משמע מדבריו, שאם ניכר שאותו תלמיד חכם עושה כן כי הוא משיב אבידה, יהיה לו מותר לטפל באבידה זו גם לפי הרא״ש. אמנם בהמשך כתב הרב וסרמן: ״דבמצוה שבין אדם למקום לא שייך למיפטריה משום זקן ואינה לפי כבודו, אבל בשמחת חתן דהיא מצוה שבין אדם לחבירו דזקן ואינה לפי כבודו פטור בה, אפשר דאיכא איסורא גם במצוה נכרת לר׳ זירא״. יש להעיר שאין הכרח לדמות בין האופן שבו שימח רב שמואל בר רב יצחק את הכלה לבין נטילת אבידה כמו שק או קופה וממילא אין ראיה משם. רבי זירא אמר: ״אהנייה ליה משום... שטותיה [שהיה מתנהג כשוטה] לסבא״. גם רש״י הסביר שרבי זירא העיר על מעשיו של רב שמואל מפני שבפעולתו עם ההדסים היה ״נוהג קלות ראש בעצמו״. אך אם תלמיד חכם נושא אבידה כמו שק או קופה, הוא אינו נוהג בקלות ראש ואינו נוהג כשוטה, ונראה שגם רבי זירא יסכים שמותר לו. לגוף העניין, גם בשמחת בית השואבה נאמר (סוכה נג ע״א) שרבן שמעון בן גמליאל היה נוטל שמונה אבוקות של אור, וזורק אחת ונוטל אחת ואין נוגעות זו בזו. על אמוראים אחרים מסופר (שם) שהיו עושים להטוטנות דומה עם שמונה סכינים, שמונה כוסות זכוכית מלאות יין שלא נשפכו, ושמונה ביצים. שם לא רואים במעשים אלו מעשי שטות. גם בנוגע לרב שמואל בר רב יצחק, המהר״ל (נתיבות עולם, נתיב התורה פרק יח; נתיב גמילות חסדים פרק ד), והרא״ה קוק (עין

הרב משה איסרליש (שולחן ערוך, חושן משפט סי׳ רסג, ג) ציין לדברי הרא״ש בהלכות אבידה ומציאה שהמוצא רשאי לוותר מממונו כמו שעשה רבי ישמעאל ברבי יוסי. הוא יכול לשלם לאדם אחר שיישא את האבידה הזאת לביתו.[17]

״וראיתי גדולים״ – כוונת הרא״ש לרמב״ם (הל גזילה ואבידה יא, יג) שפסק:

> היה דרכו להחזיר כלים כאלו בשדה ואין דרכו להחזירן בעיר ומצאן בעיר אינו חייב להחזיר. מצאן בשדה חייב להחזירן עד שיגיעו לרשות הבעלים ואף על פי שהרי נכנס בהן לעיר ואין דרכו בכך.

עוד כתב הרמב״ם (שם יז):

> ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבדה בכל מקום ואף על פי שאינה לפי כבודו.

מהי המחלוקת בין הרא״ש לבין הרמב״ם והראשונים האחרים? הרא״ש כתב: ״ויראה לי כיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו, איסור הוא לגבי דידיה שמזלזל לכבוד תורה במקום שאין חייב״. לפי הרא״ש זקן שהוא תלמיד חכם ודרכו לא ליטול אבידה כזו גם לו הייתה שלו, פטור מלכתחילה ממצוות השבת אבידה אם הדרך לקיים מצווה זו היא שיישא בעצמו את האבידה הזאת, כי במצב כזה הוא עובר על איסור של זלזול בכבוד התורה. כאמור, הוא רשאי לנהוג לפנים משורת הדין ולממן את נשיאת האבידה.[18]

לעומת זאת, לפי הרמב״ם וראשונים אחרים, גם זקן – ובהגדרה זו נכלל גם תלמיד חכם – חייב במצוות השבת אבידה כמו כל אדם אחר, אלא שמאחר שדרכו לא ליטול אבידה כזו גם כשהיא שלו, פטרה אותו התורה מלהשיב.[19] אבל אם הוא רוצה להשיב בכל זאת אבידה כזו ולשאת אותה בעצמו,

---

איה, שבת ב, עמ׳ 149) ראו בדברי רבי זירא ״אהנייה ליה... לסבא... משום שוטיתיה, שטותיה, שיטתיה״ אמירה והנהגה חיובית נצרכת בעבודת ה׳.

[17] הרב יוסף ליברמן (שו״ת משנת יוסף, ו, סי׳ נז, ב) כתב שתלמידי חכמים בונים סוכה, קונים קניות לשבת ושותפים בהכנות לשבת (שבת קיט ע״א) ואין בזה זלזול בכבודם, אלא אדרבה, וכדברי הרב יוסף קארו (שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סי׳ רנ סעיף א): ״רב חסדא היה מחתך הירק דק דק; ורבה ורב יוסף היו מבקעין עצים; ורבי זירא היה מדליק האש; ורב נחמן היה מתקן הבית ומכניס כלים הצריכים לשבת ומפנה כלי החול. ומהם ילמד כל אדם, ולא יאמר: לא אפגום כבודי, כי זה הוא כבודו שמכבד השבת״. לפיו, היה מקום לומר בדברי הרא״ש שאם ברור שאותו תלמיד חכם מסייע לפרוק או לטעון בשל המצווה שבדבר, ייתכן שיהיה חייב גם אם לא היה עושה כן ברכוש שלו. אך הוא דחה את האפשרות להסביר כך, כי משמע שלפי הרא״ש בכל מקרה יהיה אסור לתלמיד חכם לעשות מלאכות אלו, גם כשניכר הדבר שהוא עושה כן לשם המצווה. ראה עוד: הרב שאול ישראלי (״פטור זקן ואינה לפי כבודו בהשבת אבידה״, אשל אברהם – ספר זכרון לרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ״ל, עמ׳ תרכו–תרלג; הרב יעקב אפשטיין (״זקן ואינה לפי כבודו״, חבל נחלתו, ט סי׳ נא).

[18] הרב מנחם מנדל הורביץ (שושנת יעקב, שולחן ערוך חושן משפט, סי׳ רעב ס״ק ב) כתב בנוגע לפריקה שאם ״רוצה לעשות לפנים משורת הדין ורוצה למחול על כבודו והנאתו, גם להרא״ש י״ל דאין איסור בדבר כיון דיש איסור דצער בעלי חיים כנגדו... דדוקא בדררא דממונא לבד כמו השבת אבידה וטעינה יש איסור להרא״ש, אבל לא בפריקה משום צער בעלי חיים. וזה ברור בעיני אלא שלא מצאתי גילוי לדבר זה במחברים״.

[19] הרב יוסף דב סולובייצ׳יק (רשימות שעורים, ל ע״ב) כתב: ״ונראה לומר דבזה נחלקו הרא״ש והרמב״ם, דהרמב״ם סובר דמחמת חיוב דלפנים משורת הדין חל חיוב השבת אבידה כדמעיקרא וחייב בהשבת עצם החפץ בעין, ואין השבת החפץ האבוד נחשב לבזיון ת״ח מכיון דהוי דבר מצוה וכשמשפיל את עצמו לכבוד ה׳ אין כאן בזיון אלא אדרבה כבוד שמים... והרא״ש סובר דמחמת חיוב לפנים משורת הדין חל חיוב השבה חדש להשיב את הדמים בלבד״. ראה עוד: הרב נפתלי טרופ (״בעינין כיבוד אב״, חידושי הגרנ״ט, בבא מציעא סי׳ קנד).

אזי כדברי הרב יוסף קארו (כסף משנה שם יג) "לא מיקרי מזלזל בכבוד התורה בשביל כך. אדרבא הוא כבוד שמים שאין דרכו בכך בשלו, והוא מיטפל בשל חבירו לפנים משורת הדין".[20]

אמנם בדברי הרא"ש יש כביכול סתירה מדבריו במקום אחר (תוספות רא"ש ושיטה מקובצת, ל ע"א) שם ציטט יש מפרשים שאמרו שמצוות השבת אבידה איננה שווה בכול "דאינו נוהג בזקן ואינו לפי כבודו, ולא בנשים משום ד'כל כבודה בת מלך פנימה' (תהלים מה, יד)".[21] על כך השיב הרא"ש: "ולאו מילתא היא דבין בזקן ובין בנשים נוהג שכל דבר שבשלו דרכו ליטול, בשל חברו חייב להחזיר". מכאן שגם אישה שלא תיטול אבידה שלה, יכולה להתעלם והיא פטורה מליטול אבידה של אחר.[22] דברי הרא"ש הללו אינם סותרים את דבריו לעיל בנוגע לתלמיד חכם. לתלמיד חכם שלא היה נוטל אבידה כזו לו הייתה שלו, אסור לזלזל בכבוד תורתו ולהשיב אבידה, אך אישה חשובה או מכובדת שאמנם אין דרכה ליטול אבידה כזאת, יהיה מותר להשיב אבידה, כי במעשה זה שלה אין זלזול בכבוד התורה.[23]

6. טור: כל מי שאינו נוטל פטור מליטול

בנו של הרא"ש, רבנו יעקב (טור חושן משפט סי' רסג), כתב:

> המוצא דבר שהוא מתבייש להחזירו, אם הוא בענין שאילו היה שלו מחזירו חייב ליטפל בו ולהחזירו לחברו. ואם לא היה מחזירו בשלו גם אינו חייב בשל חבירו.

---

[20] בגמרא (כט ע"א) חלקו רבה ורב יוסף בנוגע לשומר אבידה. "רבה אמר: כשומר חנם, רב יוסף אמר: כשומר שכר". בגמרא (בבא קמא נו ע"ב) נאמר: "רבה אמר: כשומר חנם דמי, מאי הנאה קא מטי ליה. רב יוסף אמר: כשומר שכר דמי, בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הוי כשומר שכר. איכא דמפרשי הכי: רב יוסף אמר: כשומר שכר דמי, כיון דרחמנא שעבדיה בעל כורחיה, הלכך כשומר שכר דמי". הרב משה סופר (חתם סופר, שבועות מד ע"א) כתב: "ולפע"ד נפקא מינה בין הנך לישנא [בין שתי הלישנות שנימקו את דברי רב יוסף] בזקן ואינו לפי כבודו שעשה לפנים משורת הדין והשיב אבידה. להך לישנא דפרוטה דרב יוסף, פשיטא דהוה שומר שכר דמצוה רבה עביד. ולאידך לישנא [=דרחמנא שיעבדיה בעל כרחו] לא הוה שומר שכר דהא לא שיעבדיה רחמנא בעל כרחו". נראה שזקן חייב במצווה, אלא שחכמים למדו מהפסוק שהוא רשאי לאמוד עצמו אם לקיים את המצווה. אך כשאמד את עצמו והחליט לקיימה ונטל את האבידה כי גם את שלו היה נוטל, אזי משמעות הדבר היא שהוא מממש את החיוב שהתורה חייבה כל אדם להשיב אבידה, ועל כן דינו כשומר שכר. על דברי רב יוסף ראה בהרחבה בספרי: "שומר אבידה", באר יהודה – בבא קמא, עמ' 247–260.

[21] יש להעיר שבתוספתא (קידושין א, ח) שבגמרא (ירושלמי ברכות ג, ג; קידושין א, ז; בבלי קידושין לד ע"א) נזכרה מצוות השבת אבידה כמצוות עשה שאין הזמן גרמה שאישה חייבת בה.

[22] גם הרב דוד בן זמרה (שו"ת רדב"ז, א, סי' תקכד) כתב: "זקן ואינה לפי כבודו פטור, ונשים נמי פטורות משום כל כבודה בת מלך פנימה, דהא בזקן ובנשים נוהג שכל דבר שבשלו דרכו ליטול בשל חבירו חייב להחזיר".

[23] הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט סי' רסג, א) כתב: "המוצא דבר שמתבייש להחזירו כגון מצא שק או קופה והוא חכם או איש מכובד שאין דרכו ליטול כלים אלו בידיו ולנושאם, אינו חייב לטפל בהם ומניחו והולך לו". בהמשך ההלכה הוא ציין את האסמכתא מהפסוק "והתעלמת מהם" וכן את דברי הרמב"ם שעליו לאמוד את דעתו כיצד היה נוהג לו הייתה האבידה שלו. אחר כך (שם ד) כתב שלפי הרמב"ם, החכם בחכמת התורה והזקן רשאים ליטול ולטפל באבידה לפנים ממשורת הדין על אף שאין זה מכבודם, אבל יש שחולקים, וכוונתו לרא"ש שכתב שאסור לעשות כן "כשאינה לפי כבודו מפני שמזלזל בכבוד התורה, אלא אם רצה ישלם מכיסו". לדבריו "זה לא שייך אלא שהוא תלמיד חכם, אבל אם כבודו הוא מפני עושר או ענין אחר מודים להרמב"ם שיכול להחזיר על עצמו וזהו שאמר רבא (שם ל ע"א) 'כל שבשלו מחזיר' וכו' דבברייתא לא איירי רק בכבוד התורה והוא מוסיף גם שארי מיני כבוד". נראה שדברי הרא"ש (בתוספות הרא"ש ובשיטה מקובצת שם) מסייעים להסברו של ערוך השולחן. על דברי הרא"ש כתבו עוד: הרב יאיר בכרך (שו"ת חוות יאיר, סי' רה); הרב אברהם צבי איזנשטט (פתחי תשובה, יורה דעה סי' רמד ס"ק ד); הרב יצחק בלזר (שו"ת פרי יצחק, א, סי' נב–נו; ב סי' נט); הרב איסר זלמן מלצר (אבן האזל, הל' גזילה ואבידה יג, יא); הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בנים, ב, סי' מה, ב).

הטור לא ציין שמדובר במוצא שהוא תלמיד חכם או אדם זקן או מכובד, ומשמע שכל אדם צריך לאמוד את עצמו מה היה עושה לו הייתה אבידה שייכת לו, ובהתאם לכך לפעול כשהאבידה איננה שלו. הרב יואל סירקיש (בית חדש, חושן משפט סי׳ רעב) כתב בנוגע לפריקה וטעינה:

> לאו דוקא זקן אלא לפי שסתם זקן אינו כבודו שיפרוק ויטעון נקט הכי... ולהכי גם רבינו בסימן רס״ג לא הזכיר זקן ואינו לפי כבודו אלא סתם וכתב אם הוא בענין שאילו היה שלו היה מחזירו חייב ליטפל בו וכו׳. וטעם דבר זה הוא דהאי זקן לאו שקנה חכמה קאמר דהוא הדין למכובד בעלמא.

הטור גם לא כתב את הדוגמה שבמשנה: ״שק או קופה״, אלא כתב משפט כללי: ״המוצא דבר שהוא מתבייש להחזירו״. גם לפי הטור אין מדובר על איסור אלא על פטור. נראה להציע שהטור הסתמך על הירושלמי (ב, ט) שם לא נזכר שמדובר ב״זקן ואינה לפי כבודו״. אמנם מפרשי הירושלמי פירשו את המשנה על פי האמור בבבלי, אך יש לציין את דברי הרב משה מרגלית (פני משה שם) שכתב: ״...פעמים שאתה מתעלם, **כגון** זקן ואינו לפי כבודו״. גם הטור הבין שזו דוגמה ועל כן לא ציין זאת, כי הלכה זו נוגעת לכל אדם. לפי הבנה זו, דברי הרב שניאור זלמן מלאדי שצוינו לעיל בנוגע לכל אדם, תואמים לדברי הרמב״ם והשולחן ערוך אך לא לדברי הטור.

אמנם בהמשך דברי הטור הוא ציין לדברי אביו – רבנו אשר, הרא״ש (ב, כא), שהזכרנו לעיל, שכתב שהתורה פטרה ״את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו, איסור הוא לגבי דידיה שמזלזל לכבוד תורה במקום שאין חייב״. הטור (שם) כתב כך את דברי אביו: ״כיון שפטרה תורה הזקן שלא לזלזל בכבוד תורתו, איסורא הוא גבי דידיה אם יזלזל בכבוד תורתו במקום שאינו חייב״. אך כאמור הטור עצמו לא כתב שמדובר דווקא בתלמיד חכם אלא דין זה נכון לכל אדם.[24]

---

[24] הרב שלמה טנא (ברכת שלמה, על הרמב״ם, הל׳ תלמוד תורה ה, א [עמ׳ ס]) הסתפק מה יהיה הדין כשהמוצא הוא זקן ואינה לפי כבודו והאבידה של אביו: האם חייב מצד מצוות כיבוד אב ואם, או שיש להתייחס לזה כמו כל אבידה אחרת ובהתאמה לדברי הראשונים לעיל בעניין זה, ונשאר בצ״ע. הרב שמואל ורנר (״במצות כיבוד אב, וזקן ואינה לפי כבודו״, מוריה קפג–קפד, עמ׳ נו–נט) ציין לדברי הרב טנא, וכתב שלפי דעתו הבן פטור ״בין משום ׳והתעלמת׳ שנאמר בהשבת אבידה, ובין מדין כיבוד אב שגם בזה זקן ואינה לפי כבודו – פטור״. בהמשך דן הרב ורנר במקרה שבו תלמיד חכם איננו נוהג להיכנס לאטליז כי אין זה לפי כבודו, ואביו מצווה אותו להיכנס לשם ולקנות לו בשר. לדבריו, אותו בן אינו חייב מעיקר הדין אלא רק לפנים משורת הדין. אך מאחר שהרא״ש כתב שאסור לזקן לזלזל בכבוד התורה והרמ״א פסק כך להלכה, אסור לבן לעשות כן גם לפנים משורת הדין. הוא ציין לדברי הבית יוסף (חושן משפט סי׳ רסג) שכתב שהטור לא כתב דבר בנוגע לעשייה לפנים משורת הדין בשל דברי הרא״ש אביו. יש להעיר, שכאמור לעיל גם לפי הרא״ש יש אפשרות לעשות לפנים משורת הדין, ובמקרה זה ישלח הבן מישהו אחר לקנות באטליז ואף תמורת תשלום. יש להניח שכך הוא עושה כשהוא צריך לקנות בשר לעצמו, וכך הוא גם עושה אם הוא איננו נכנס לחנויות אחרות מפני כבודו, ואביו מצווה אותו להיכנס לקנות לו מצרכים משם. נוסף על כך, הרב יוסף קארו שם הסביר את דברי הטור, אך הוא עצמו פסק בשולחן ערוך (שם) כדברי הרמב״ם. ועל כן לפי הרמב״ם ונראה שכך גם לפי ראשונים אחרים הוא יהיה חייב מצד כיבוד אב ואם, גם אם הוא עצמו אינו נוהג להיכנס לחנות זו. עוד יש להוסיף שבמשנה (לג ע״א) נאמר: ״אבידתו ואבידת אביו – אבידתו קודמת״. ובגמרא (שם) למד רב יהודה בשם רב הלכה זו מפסוק ש״שלך קודם לשל כל אדם״, והוסיף עוד: ״ואמר רב יהודה אמר רב: כל המקיים בעצמו כך – סוף בא לידי כך״. רש״י הסביר: ״כל המקיים בעצמו כך – אף על פי שלא הטילו עליו הכתוב, יש לאדם ליכנס לפנים משורת הדין ולא לדקדק שלי קודם, אם לא בהפסד מוכיח, ואם תמיד מדקדק – פורק מעליו עול גמילות חסדים וצדקה, וסוף שיצטרך לבריות״. הראב״ד (שיטה מקובצת, בבא קמא קיז ע״ב) כתב: ״והא דאמר רב יהודה אמר רב (בבא מציעא שם) כל המקיים בעצמו סוף בא לידי כך, נראה לי דעל אבידת אביו ועל אבידת רבו קאמר, אבל בשאר כל אדם אין כאן אסור ושלו קודם״. נראה שכך גם במקרה זה. גם אם לפי הדין אותו בן תלמיד חכם פטור מלהביא לאביו בשר מאטליז או מוצר אחר כי אין זה לפי כבודו, מאחר שהוא עצמו אינו נוהג לעשות פעולות אלו, עליו לנהוג לפנים משורת הדין ולקיים רצון אביו. אמנם בהמשך דבריו כתב הראב״ד (שם): ״ויש לומר אפילו על כל אדם, כי איך יחוס על סלע שלו

בנוגע לפריקה וטעינה כתב הטור (חושן משפט סי׳ רעב, ח–ט):

> וכן אם הוא זקן ואינו כבודו שיפרוק ויטעון ואם היה שלו היה מניחו, גם בשל חבירו אינו חייב.

הטור לא כתב מי הוא אותו זקן, ומכל מקום מדבריו משמע שדין זה נוגע רק לזקן ולא לכל אדם, ולא כמו שכתב בנוגע לאבידה. בהמשך ציין הטור לדברי הרמב"ם שאם הוא חסיד הוא רשאי לפרוק ולטעון לפנים משורת הדין, ואת דברי רבנו אשר אביו שכתב שהואיל ו"התורה פטרה לזקן אין לו לזלזל בכבוד תורתו ואיסורא הוא גבי דידיה אם יזלזל בכבוד תורתו". מי שרוצה לעשות לפנים משורת הדין "יוותר ממונו כמו שעשה רבי ישמעאל ברבי יוסי... וקנאם ממנו... כדי שלא יצטרך לסייעו. אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו".

יוצא אפוא, שיש כמה פירושים לביטוי "זקן ואינה לפי כבודו": תלמיד חכם, אדם מכובד, זקן מבחינת גיל - כל אלו הן דוגמאות למי ש"אין דרכו ליטול" שנזכר במשנתנו, והדין הוא שהם פטורים מלהשיב אבידה אם אין דרכם ליטול אבידה כזאת. הגמרא שאלה על האמור במשנתנו: "מצא שק או קופה [וכל דבר] שאין דרכו ליטול – הרי זה לא יטול. מנהני מילי?". והשיבה שמהפסוק "והתעלמת" יש ללמוד שיש פעמים שאדם רשאי להתעלם. "הא כיצד?", ועל כך צוינו שלושה מצבים ובהם גם "זקן ואינה לפי כבודו". זו דוגמה בלבד, אבל אין הכוונה שרק במקרה זה יוכל להתעלם. גם ראשונים שפירשו באופנים שונים לא חלקו זה על זה, אלא כתבו דוגמאות שמפרשות את המילים "זקן ואינה לפי כבודו", ובהקשר זה גם אישה שכבודה פנימה. הטור לא כתב כלל דוגמאות. המכנה המשותף הרחב של פירושי הראשונים הללו הוא שכל אדם רשאי לאמוד דעתו אם הוא עצמו היה מתאמץ להציל את האבידה הזאת לו הייתה שלו.[25]

סיכום

אדם שמצא אבידה ואילו הייתה שלו לא היה נוטל אותה, הדין הוא "הרי זה לא יטול". בגמרא מובא מדרש הלכה שבו נדרש על הפסוק "והתעלמת" שיש מצבים שמותר להתעלם מאבידה ולא להשיבה. אחד מהם: "זקן ואינה לפי כבודו". אם זקן זה לא היה נוטל אבידה כזאת אפילו הייתה שלו, כי היא כבדה מדי או מסיבה אחרת, אזי הוא פטור מליטול אבידה כזאת ששייכת לאחרים. דבר דומה נאמר גם בנוגע למצוות פריקה וטעינה.

יותר ממאה סלע של חבירו, והיה לו לבטוח על הבורא לשלם גמולו בכמה כפילות על מצות השבת אבדת חברו".

[25] הרב שלמה לוריא (חכמת שלמה, ל ע"ב) כתב על דברי רבא: "כל שבשלו מחזיר – בשל חבירו נמי מחזיר": "וקשה לי לפי האי כללא מה חילוק יש בזקן ואינו לפי כבודו לשאר בני אדם, הלא אף הזקן אם היה מחזיר בשלו בודאי צריך להחזיר אף בשל אחרים, ואם כן למאי נפקא מינה תלה התלמוד ב'זקן ואינו לפי כבודו'? וכן דרש בברייתא 'והתעלמת' פעמים שאתה מתעלם כגון 'זקן ואינו לפי כבודו'. ומאי תלה בזקן, הלא כללא בידך כל שבשלו מחזיר בשל חבירו נמי מחזיר? ונראה בעיני לפרש דסתם אדם הוא בחזקת שראוי להחזיר אם לא שבידוע שבשלו אינו מחזיר, וסתם זקן הוא בחזקת אינו מחזיר אם לא שבידוע שבשלו מחזיר". לא ברורה תשובתו של המהרש"ל שכתב שצריך שהדבר יהיה ידוע לכול – לאחרים. לכאורה הדבר תלוי אך ורק בשיקול דעתו של המוצא, ואין זה תלוי כלל בשאלה מה אחרים יודעים. נראה שהתשובה לשאלתו מופיעה בדבריו: "**כגון** זקן ואינו לפי כבודו". זו דוגמה אבל יכולים להיות מצבים נוספים. יש סבירות גדולה יותר שזקן שהוא תלמיד חכם או אדם חשוב ומכובד לא ייטלו אבידות מסוימות שאבדו להם מפני כבודם ולכן זו הדוגמה שצוינה, אבל ייתכן שגם אדם רגיל לא ייטול אבידה שאבדה לו מסיבותיו שלו. הכול תלוי באומד הדעת של המוצא.

אם זקן היה טורח לפרוק ולטעון בעלי חיים שלו, אזי הוא צריך לטרוח גם בבעלי חיים של אדם אחר. יש דמיון רב בין מצוות השבת אבידה לבין המצווה לפרוק ולטעון, והמכנה המשותף הוא דאגה ופעולה לטובת רכושו של אדם אחר.

מיהו הזקן שאינו נוטל אבידות מסוימות גם אילו היו שלו, כי אין זה לפי כבודו? כמה דעות בראשונים: הרא"ש כתב שמדובר דווקא על תלמיד חכם, ואם הוא אינו נוטל אבידה כזאת לו הייתה שלו, אסור לו ליטול בעצמו אבידות כאלו של אחרים, מפני שאם ייטול הוא מזלזל בכבוד התורה והדבר אסור. אמנם הוא אינו פטור לגמרי מהמצווה מפני שהוא יכול לנהוג כרבי ישמעאל בן יוסי שנהג לפנים משורת הדין, ולממן את נשיאת האבידה. ראשונים אחרים כתבו אפשרויות נוספות מי הוא אותו "זקן שאינה לפי כבודו" ולא רק תלמיד חכם: זקן מבחינת גיל, אדם עשיר, אדם מכובד. לדבריהם אותו אדם שלא היה נוטל אבידה כזאת לו הייתה שלו, רשאי להחליט שהוא נוטל אבידה של אחר, ו"אדרבה הוא כבוד שמים שאין דרכו בכך בשלו והוא מטפל בשל חבירו לפנים משורת הדין". רבנו יעקב, בנו של הרא"ש, לא ציין שמדובר במוצא שהוא תלמיד חכם או אדם זקן או מכובד, ולפיו "זקן ואינה לפי כבודו" זו דוגמה בלבד וכל אדם שהיה מוותר על אבידה זו, נכלל בלימוד "פעמים שאתה מתעלם".